

O čem psali a báдали čeští sociologové v devadesátých letech 20.století

LENKA VOHRALÍKOVÁ**

Katedra sociologie, Fakulta sociálních studií MU, Brno

What Have Czech Sociologists Researched and Written in the 1990s

Abstract: The aim of this paper is to specify the content and institutional structure of Czech (and Czechoslovak) sociology in the 1990s. For this purpose three domains of sociological production were selected: articles in the *Sociological Review* and the *Czech Sociological Review*, sociological grant projects funded by the Grant Agency of the Czech Republic and books published by the Sociological publishing house SLON. These sources, which provide a very good representation of contemporary Czech sociology, are analysed both from content (the most frequent themes) and institutional (authors and their workplaces) perspectives. This is followed by a synthesis of the partial findings.

Sociologický časopis, 2002, Vol. 38 (No. 1-2: 139-151)

1. Úvod

Sociologie bývá definována nejrůznějším způsobem, jedna z oblíbených definic zní: sociologie je to, o čem bádají a píší sociologové. V intencích této perspektivy je cílem mé práce přinést informaci o tom, čím konkrétně se česká (a československá) sociologie zabývala v devadesátých letech 20. století, tedy určit její obsahovou strukturu. Obsahová struktura je pochopitelně dána tématy, která jsou na poli sociologie rozpracovávána. Analýza těchto témat tedy ukáže, které oblasti sociologie se staly středem zájmu českých sociologů, a které naopak zůstaly stranou.

Druhým úkolem, jež si tato práce klade, je určit institucionální strukturu české sociologie ve výše vymezeném období. Institucionální struktura každého vědního oboru, a tedy i sociologie, je dána pracovišti, na nichž se daný obor provozuje, to je výzkumnými ústavami a katedrami vysokých škol a samozřejmě také autory, kteří publikují výsledky své badatelské práce.

K naplnění cílů této práce je tedy nutné vyjít z toho, co bylo v české sociologii ve sledovaném období realizováno a publikováno. Za tímto účelem byly zvoleny tři oblasti sociologické produkce, které posloužily jako východiska pro určení obsahové a institucionální struktury české sociologie devadesátých let. Jednalo se o sociologická periodika *Sociologický časopis* a *Czech Sociological Review*, dále o projekty z oboru sociologie financované Grantovou agenturou ČR a konečně o publikace Sociologického nakladatelství SLON. Už v tomto okamžiku je třeba přiznat, že takto zvolené zdroje neobsahují

*) Tato stat' je zkrácenou verzí připravované závěrečné oborové práce na sociologii pod vedením doc. PhDr. Ladislava Rabušice, CSc., kterému autorka tímto děkuje za podnětné rady a připomínky.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Lenka Vohralíková, U Marka 2542, 530 02 Pardubice, e-mail vohralik@fss.muni.cz

celou sumu sociologické práce devadesátých let. Nicméně vzhledem k tomu, že se jedná o reprezentativní a prestižní zdroje české sociologie, domnívám se, že mohou mít o české sociologii velkou vypovídací hodnotu.

Na následujících stránkách budou tedy analyzovány výše zmíněné zdroje, a to vždy z hlediska obsahového i institucionálního. Po obsahové stránce se zájem soustředí na frekvenci výskytu jednotlivých témat statí, publikací a grantových projektů. Z hlediska institucionálního je zjišťováno především pořadí autorů a jejich pracovišť podle počtu publikovaných statí, knih a řešených grantových projektů.

2. Sociologický časopis a Czech Sociological Review

Data pro tuto stať byla získána provedením obsahové analýzy všech čísel *Sociologického časopisu* a *Czech Sociological Review* publikovaných v letech 1990 až 2000.¹ Jednotkami analýzy byly jednotlivé publikované statě.²

Pro určení obsahové struktury, jak se jeví z produkce *Sociologického časopisu* a *Czech Sociological Review*, slouží zjištění, jakými tématy se publikované statě zabývají. Do této části analýzy byly zahrnuty i statě převzaté od zahraničních autorů, protože vypovídají o tematickém zaměření české sociologie. Pro určení institucionální struktury je východiskem přehled autorů publikovaných statí a jejich pracovišť, resp. jejich pořadí podle počtu publikovaných statí. Zde se pozornost soustředí především na české a slovenské autory a jejich pracoviště.

2.1 Tematická struktura statí Sociologického časopisu a Czech Sociological Review

Pro zjištění obsahové struktury statí publikovaných v *Sociologickém časopisu* a *Czech Sociological Review* v letech 1990 až 2000 byly jednotlivé statě podle svého obsahu přiřazovány do tematických kategorií.³ Jako základ pro klasifikaci témat byla vybrána učebnice *Sociologie* od A. Giddense [1999], která může být považována za dobrého reprezentanta témat, jimiž se sociologie obecně zabývá. Vzhledem k tomu, že produkce české sociologie ne zcela odpovídala Giddensovu členění, bylo nutné vedle Giddensových témat⁴ vytvořit i další specifické kategorie.⁵

1) Tato kapitola vychází ze seminární práce *Co bychom věděli o české sociologii, kdybychom četli pouze Sociologický časopis*, kterou do kursu doc. Rabušice Metody výzkumu v sociologii vypracovaly V. Adamcová, Z. Hamplová, G. Hlaváčová a L. Vohralíková.

2) Jiné útvary jako recenze nebo informace o konferencích nebyly do analýzy zahrnuty, celkový počet analyzovaných statí byl 462.

3) Pokud autoři pojednávali v jedné stati o několika tématech najednou, bylo vždy určeno jedno téma jako hlavní.

4) Jsou jimi: kultura, společnost a jedinec; typy společností; sociální interakce v běžném životě; pohlaví a sexualita; sociologie těla; rodina, manželství a osobní život; konformita a deviace; etnicita a rasa; stratifikace a třídní struktura společnosti; moderní organizace; práce a ekonomický život; vlády a politická moc; masová média a populární kultura; vzdělání; náboženství; města a rozvoj moderního urbanismu; revoluce a sociální hnutí; globální změny a ekologická krize; metody sociologického výzkumu a sociologické teorie.

5) Těmi jsou: antropologie, demografie, mezinárodní organizace a ČR, nacionalismus a národ, sociální politika, sociologické osobnosti, sociologie bydlení, sociologie hornictví, sociologie mládeže, sociologie obcí a regionů, sociologie práva, sociologie vědění, sociologie venkova a zemědělství, transformace.

Na základě výsledných zjištění lze konstatovat, že nejpočetněji jsou zastoupena témata, která nějakým způsobem souvisí se „Sametovou revolucí“ v roce 1989 a tím, co po ní následovalo a mělo zásadní vliv na životy českých občanů (viz tabulku 1).

Tabulka 1. Pořadí témat podle počtu článků uveřejněných v *Sociologickém časopisu* a *Czech Sociological Review* v letech 1990 až 2000 (první desítka žebříčku)

Pořadí	Téma	Počet článků	Počet článků v %
1.	Vlády a politická moc	67	14,5
2.	Transformace	57	12,3
3.	Stratifikace a třídní struktura společnosti	51	11,0
4.	Práce a ekonomický život	38	8,2
5.	Sociologické teorie	31	6,7
6.	Pohlaví a sexualita	26	5,6
7.	Sociální politika	25	5,4
8.	Nacionalismus a národ	19	4,1
9.	Metody výzkumu v sociologii	17	3,7
10.	Masmédia a populární kultura	11	2,6

Nejvíce je zastoupena kategorie *vláda a politická moc* (67 statí, 14,5 %). Toto zjištění není nijak překvapující. Změna politického systému a zrod demokratické společnosti nemohly zůstat stranou pozornosti českých sociologů a závažnost této skutečnosti se plně projevila v počtu publikovaných statí. Statě spadající do této kategorie se především zabývají novým politickým uspořádáním – demokratickou a občanskou společností, rozdělením ČSFR, politickými stranami, volbami a voliči (příkladem může být článek M. Nováka *Důležitost malých stran. Od obecného rámce k české „opoziční“ smlouvě*).

Druhé nejčastější téma: *transformace* (57 statí, 12,3 %) bylo probíráno v nejrůznějších kontextech: statě byly zaměřeny na to, jak se náhlá změna projevila ve sféře ekonomické, sociální a politické, a také v ostatních oblastech života české společnosti (viz např. stat' P. Machonina *Sociální a politická transformace v České republice*).

Třetí nejpočetnější skupinu tvoří téma *stratifikace a třídní struktury společnosti* (51 statí, 11 %). I toto téma jasně souvisí s převratem v roce 1989. Autoři se zajímají o to, jak se nové pojetí ekonomiky a sociální politiky projevuje v uspořádání české společnosti. Sledují, jaké nerovnosti se v České republice projevují a jak je lidé vnímají (např. P. Machonin, M. Tuček: *Geneze nové sociální struktury v České republice a její sociální aktéři*).

Další kategorii tvoří téma *práce a ekonomický život* (38 statí, 8,2 %). Autoři se zde zaměřují na to, jak se přechod k demokratické společnosti odráží v ekonomickém životě lidí, jak se vyvíjí nezaměstnanost, jaká je situace na trhu práce, sledují výši příjmů a podobně (např. J. Večerník: *Příjmové nerovnosti v České republice: historie vyrovnávání*).

Výše zmíněnými čtyřmi tématy se celkem zabývala téměř polovina všech statí publikovaných v obou periodikách.

Pátým nejčastěji zastoupeným tématem byly *sociologické teorie* (31 statí, 6,7 %). Je to první téma, jež se nezabývá specifickou situací v České republice, nýbrž představuje klasické i moderní sociologické teorie (např. J. Kabele: *Sociální konstruktivismus*).

Ostatní sociologická témata už nejsou tak hojně zastoupena. Snad je možné se ještě zmínit o tématech *pohlaví a sexualita* (26 statí, 5,6 %) a *sociální politika* (25 statí, 5,4 %).

První kategorie obsahuje statě zaměřené na sexuální chování nebo homosexualitu, a zejména pak na gender studies. V tématu sociální politika jsou obsaženy články věnující se sociálnímu státu, sociálním dávkám, solidaritě a reformě sociální politiky.

Je překvapující, že některá témata, často zmiňovaná v masmédiích, jsou zastoupena jen málo. Přitom se jedná mnohdy o záležitosti velmi důležité, které budou mít vliv na životy lidí v České republice. Mezi taková témata patří například *mezinárodní organizace a ČR* (3 statě, 0,6 %), tedy především problematika vstupu ČR do Evropské unie (důsledky vstupu, postoje občanů...) či *globální změny a ekologická krize* (6 statí, 1,3 %). Přestože jsou tato témata často předmětem mediálních diskusí, v analyzovaných periodikách se objevovala jen málo. Autoři nevěnovali příliš pozornosti ani otázce *etnicity a rasy* (4 statě, 0,9 %).

Všechna témata, která uvádí Giddens, jsou ve statích *Sociologického časopisu a Czech Sociological Review* zastoupena. Mnoha z nich je ale věnována jen relativně malá pozornost. Specifické skupiny témat, které byly dodatečně vytvořeny, jsou kromě tří výše zmíněných témat (transformace, národ a nacionalismus, sociální politika) zastoupeny velmi málo.

2.2 Autorská struktura sociologických periodik

Na statích, které byly předmětem analýzy, se podílelo celkem 279 autorů. Z toho pouhou čtvrtinu tvořily ženy, přitom mezi nejčastěji publikujícími autory se jejich podíl ještě snižuje (mezi patnácti autory s největším počtem článků byly ženy pouze dvě). Tabulka 2 představuje nejčastěji publikující autory.⁶ Většina autorů (celkem 192) ale publikovala pouze jeden článek.

Tabulka 2. Nejčastěji publikující autoři v *Sociologickém časopisu a Czech Sociological Review* (1990-2000)

Pořadí	Autoři	Počet statí
1.-2.	Matějů Petr	17
1.-2.	Večerník Jiří	17
3.	Machonin Pavel	16
4.-5.	Rabušic Ladislav	14
4.-5.	Řeháková Blanka	14
6.	Musil Jiří	12
7.	Tuček Milan	10
8.	Mareš Petr	9
9.-10.	Petrusek Miloslav	8
9.-10.	Vlachová Klára	8

Hlubším rozbořením lze dospět k řadě zajímavých zjištění: J. Večerník i P. Matějů sice publikovali stejný počet článků (17), ale výrazně se liší v počtu článků, na kterých se podíleli „jen“ jako spoluautoři: u P. Matějů je takových článků celkem deset, ale u J. Večerníka jen čtyři. Obecně je spoluautorství velmi časté, jak ukazuje tabulka 3. Zajímavý je také pohled na rozdíly v první a druhé polovině devadesátých let. Zatímco v letech 1990

⁶) Při určování pořadí autorů nebyla brána v úvahu délka článku, protože ta je omezena redakčními požadavky, nevypovídá tedy o důležitosti příspěvku daného autora. Pokud má stať více spoluautorů, je každému z nich připsána jedna stať.

až 1995 se pořadí autorů na prvních místech podle počtu publikovaných článků v podstatě neliší od absolutního pořadí v tabulce 2: Matějů a Machonin 14 článků, Večerník 13 článků; pak v letech 1996 až 2000 se toto pořadí značně mění: L. Rabušic 10 článků, B. Řeháková a P. Mareš po 6 článcích. Naopak mnohem méně už publikovali Večerník, Matějů, Machonin a Petrusek. Zdá se tedy, že došlo k nástupu nové generace českých sociologů. Souhrnný pohled nabízí tabulka 3.

Tabulka 3. Počet článků, na kterých se autor podílí s dalšími autory a počet článků v letech 1990-1995 a 1996-2000 u nejčastěji publikujících autorů v *Sociologickém časopisu* a *Czech Sociological Review* (1990-2000)

Autoři	počet článků jako spoluautor/ celkový počet článků	Počet článků 1990-1995	Počet článků 1996-2000
Matějů Petr	10/17	14	3
Večerník Jiří	4/17	13	4
Machonin Pavel	9/16	14	2
Řeháková Blanka	7/14	8	6
Rabušic Ladislav	8/14	4	10
Musil Jiří	3/12	9	3
Tuček Milan	7/10	9	1
Mareš Petr	5/9	3	6
Petrusek Miloslav	2/8	8	0
Vlachová Klára	6/8	3	5

2.3 Struktura pracovišť podle analyzovaných sociologických periodik

K získání plastičtějšího obrázku o tom, kdo v české sociologii vlastně publikuje, je vhodné také sledovat instituce, v nichž publikující autoři pracují. Při určení pořadí pracovišť podle publikování byl použit následující postup: Za jednu stat' určitého autora/autorky bylo jeho/jejímu pracovišti připsáno jedno publikování, za jednu stat' spoluautorů ze stejného pracoviště je tomuto pracovišti připsáno rovněž jedno publikování. Pokud spoluautoři jedné stati pocházejí z různých pracovišť, je každému pracovišti připsáno jedno publikování. Výsledky této analýzy jsou uvedeny v tabulce 4.

Asi polovina veškeré české tvorby pochází z různých vysokých škol. Z nich nejvíce publikovali lidé z Univerzity Karlovy (necelých 30 %), v jejím rámci pak byla nejpilnější Fakulta sociálních věd UK (53 % z publikací celé UK). S větším odstupem následuje Masarykova univerzita (15 %), na jejíž produkci se podílely nejvíce Fakulta (resp. Škola) sociálních studií a Filozofická fakulta jako jejich předchůdce (celkem 94 % z publikací MU).

Celkově největším přispěvatelem je však Akademie věd ČR, respektive ČSAV⁷ (43 %) a v jejím rámci především Sociologický ústav (více než 80 % z celkové produkce). Ostatní univerzity, přestože se na nich sociologie studuje, či sociologické instituty publikovaly jen sporadicky.⁸

⁷) Československá akademie věd existovala do roku 1992, poté se jejím nástupcem v České republice stala Akademie věd ČR.

⁸) V souvislosti s tímto je vhodné zmínit poznámku redakce *Sociologického časopisu* (ročník 28, 1992: 291) o přání rozšířit autorský okruh časopisu a nepublikovat statě jen z několika málo pracovišť.

Tabulka 4. Pořadí pracovišť v České republice (Československu) podle toho, kolikrát jejich zaměstnanci či studenti publikovali v *Sociologickém časopisu* a *Czech Sociological Review* (1990-2000)*

Pořadí	Pracoviště	Počet publikování	Počet v %
1.	Akademie věd ČR (ČSAV)	151	43,1
2.	Univerzita Karlova, Praha	95	27,1
	z toho <i>Fakulta sociálních věd</i> ^a	50	
3.	Masarykova univerzita, Brno	52	14,9
	z toho <i>FSS a FF</i> ^{ab}	49	
4.	Středoevropská univerzita, Praha	9	2,6
5.	Univerzita Palackého, Olomouc	6	1,7
6.	Česká zemědělská univerzita, Praha	6	1,7
	ostatní vysoké školy	6	1,7
	jiná pracoviště	25	7,2
Celkem		350	100,0

Poznámky: *) Ve 28 případech nebylo pracoviště autora uvedeno.

^a) Nejčastěji publikující fakulta z univerzity.

^b) Fakulta sociálních studií vznikla až v roce 1997, jejím předchůdcem byla Škola sociálních studií a před jejím vznikem to byla Filozofická fakulta MU.

3. Grantová agentura České republiky

Východiskem analýzy je zde přehled všech projektů v oboru sociologie,⁹ kterým byl Grantovou agenturou ČR udělen grant a které byly ukončeny v letech 1993¹⁰ až 2000. Celkově se jedná o 61 projektů.¹¹

3.1 Tematická struktura grantových projektů

Výzkumné projekty, které byly realizovány na základě grantu GA ČR, se téměř bez výjimky a zcela logicky věnují problematice ryze „české“, přitom ale tematická struktura¹² projektů zůstává pestrá a diferencovaná. Většinou jsou však jednotlivé tematické kategorie málo zastoupené (jedním či dvěma projekty). Častěji se opakující témata představuje tabulka 5. V ní uvedeným pěti tématům byla věnována více než polovina všech grantových projektů.

Nejfrekventovanějším tématem projektů bylo v letech 1993 až 2000 téma *Vlády a politická moc* (9 projektů, 15 %). Výzkumy na toto téma se zabývají především specifickými aspekty politické participace, voleb a konkrétních politických institucí. Zájem o toto

⁹) Oborová komise č. 403.

¹⁰) Grantová agentura České republiky vznikla až v roce 1993.

¹¹) Potřebná data jsou zčásti dostupná na internetové adrese GA ČR <http://www.gacr.cz>, údaje z let 1993 až 1997 jsou čerpány z brožur GA ČR, které mi laskavě poskytla za GA ČR paní RNDr. Milena Vedralová. Je třeba konstatovat, že zde může docházet k prolínání všech tří analyzovaných zdrojů: Titul, jehož autor získal grant u GA ČR, následně může vyjít v nakladatelství SLON; výsledky empirických výzkumů realizovaných v rámci grantových projektů mohou být publikovány v *Sociologickém časopisu* či *Czech Sociological Review*.

¹²) Byly použity stejné tematické kategorie jako v předchozí kapitole, viz poznámky 4 a 5.

téma odpovídá nedávné změně režimu a konsolidaci demokratických institucí v České republice (např. L. Brokl: *Poslanci Parlamentu ČR 1996. Druhá etapa výzkumu*).

Tabulka 5. Nejčastější témata grantových projektů financovaných GA ČR, ukončených v letech 1993 až 2000

Pořadí	Téma	Počet projektů
1.	Vlády a politická moc	9
2.-4.	Stratifikace a třídní struktura společnosti	6
2.-4.	Práce a ekonomický život	6
2.-4.	Transformace	6
5.	Sociální politika	4

Následují témata bezprostředně se dotýkající rozsáhlých změn, které naše společnost prodělávala v devadesátých letech: Téma *Stratifikace a třídní struktura společnosti* (6 projektů, 10 %) zahrnuje změny v sociálním postavení, mobilitní možnosti, vzory chování jednotlivých sociálních skupin, problematiku nerovnosti a sociální spravedlnosti (např. K. Plecítá: *Nerovnosti, spravedlnost, politika*). V tematické kategorii *Práce a ekonomický život* (6 projektů, 10 %) převažoval zájem o fenomény trhu práce a nezaměstnanosti, projekty se věnovaly i privatizaci nebo podnikům v transformaci (např. P. Kuchař: *Nejistoty pracovního trhu*). Téma *Transformace* (6 projektů, 10 %) zahrnuje analýzu nejrůznějších společenských, sociálních či kulturních změn a procesů spojených s aktuálními událostmi devadesátých let (např. M. Tuček: *Deset let společenské transformace v české a slovenské republice (Retrospektiva, stav, vývojové tendence, výhledy a strategie)*).

Už méně frekventovaným bylo téma *Sociální politika* (4 projekty, 7 %): projekty se věnovaly sociální reformě a s ní spojeným problémům (např. T. Sirovátka: *Sociální dávky: redistribuce a její sociální účinky*).

Dále se objevila tato témata: Národ a nacionalismus, kultura a společnost (po třech projektech), demografie, ekologie, etnicita a rasa, konformita a deviance, masová média a populární kultura, metody výzkumu, pohlaví a sexualita, sociologické teorie, vzdělání (vždy po dvou projektech), antropologie, rodina, sociologie těla, sociologie venkova, sociologické osobnosti a urbanismus (vždy po jednom projektu). Z témat, která rozebírá Giddens, se v analyzovaných grantových projektech naopak vůbec neobjevila tato: moderní organizace, náboženství, revoluce a sociální hnutí, sociální interakce v běžném životě, typy společností.

3.2 Nositelé a řešitelé grantů

V průběhu let 1993-2000 se na řešení grantových projektů GA ČR podílelo celkem 57 řešitelů,¹³ z nichž bylo pouze deset žen (tedy ani ne jedna pětina). Více než sedmdesát procent řešitelů získalo ve sledovaném období vždy po jednom grantu, dva grantové projekty úspěšně realizovalo celkem třináct (zhruba jedna pětina) řešitelů: L. Brokl, M. Čermáková, M. Hampl, J. Keller, P. Kuchař, P. Machonin, P. Mareš, M. Matějů, P. Matějů, L. Musil, L. Rabušic, T. Sirovátka a J. Vlácil. Řešiteli tří grantových projektů byli celkem dva badatelé: J. Buriánek a M. Purkrábek.

¹³) U některých projektů je řešitelů a nositelů grantu více, v celkovém počtu jsou započítáni i spoluřešitelé. Dále nelze opomenout, že na projektu se obvykle podílí celý výzkumný tým.

3.3 Struktura pracovišť podle grantových projektů

Pořadí pracovišť podle počtu realizovaných grantových projektů znázorňuje tabulka 6.

Tabulka 6. Pořadí pracovišť podle počtu grantových projektů financovaných GA ČR ukončených v letech 1993 až 2000

Pořadí	Pracoviště	Počet projektů
1.	Univerzita Karlova, Praha z toho <i>Filozofická fakulta</i> ^a	22 9
2.	Akademie věd ČR z toho <i>Sociologický ústav</i> ^a	20 17
3.	Masarykova univerzita, Brno z toho <i>FSS a FF</i> ^a	16 15
4.	jiná pracoviště	8
5.	ostatní vysoké školy	7

Poznámky: ^a) Dílčí pracoviště s největším počtem projektů.

Jak ukazuje tabulka 6, největší počet grantových projektů připadá na Univerzitu Karlovu, následuje AV ČR a Masarykova univerzita. Jednotlivě ale nejvíce grantových projektů – sedmáct – připadá na Sociologický ústav AV ČR, následují Fakulta sociálních studií a Filozofická fakulta MU s patnácti a Filozofická fakulta UK s devíti projekty. V kategorii jiná pracoviště se objevily například Český statistický úřad, Středisko empirických výzkumů STEM či Komerční banka.

4. Sociologické nakladatelství SLON

Východiskem této části analýzy byl seznam všech publikací Sociologického nakladatelství, vydaných v letech 1991¹⁴ až 2000.¹⁵ Jedná se celkem o 79 publikací,¹⁶ od domácích i zahraničních autorů. Z hlediska obsahového byly do analýzy zahrnuty i publikace zahraniční provenience, protože mají svou vypovídající hodnotu (výběr knih, které jsou přeloženy a nabídnuty českému čtenáři, je výsledkem aktuální poptávky a stavu české sociologie). Z hlediska institucionálního je pozornost věnována logicky především českým (a slovenským) autorům.

4.1 Tematická struktura publikací Sociologického nakladatelství (SLON)

Východiskem pro určení tematických kategorií je opět Giddensova kniha *Sociologie*, některé specifické kategorie byly dotvořeny.¹⁷ Do analýzy vstoupilo celkem 79 publikací (z toho 21 od zahraničních autorů), u každé bylo určeno vždy jedno stěžejní téma. Nejvíce zastoupená témata představuje tabulka 7.

Zcela jasně převažujícím tématem, a to zcela pochopitelně vzhledem k událostem devadesátých let, bylo téma *vlády a politická moc*, kterému se věnovalo celkem patnáct publikací, tedy téměř jedna pětina z celkového počtu. Přitom deset knih z této skupiny se věnovalo konkrétně otázce demokracie: budování demokracie a občanské společnosti, přínosům a problémům demokracie (např. E. Kohák: *Průvodce po demokracii*).

¹⁴) Nakladatelství vzniklo až v roce 1991.

¹⁵) Získán na internetových stránkách <http://slon.icom.cz>

¹⁶) Není brán zřetel na případná druhá či další vydání.

¹⁷) Viz poznámky 4 a 5.

Tabulka 7. Pořadí deseti nejvíce zastoupených témat publikací vydaných nakladatelstvím SLON v letech 1991 až 2000

Pořadí	Téma	Počet publikací
1.	Vlády a politická moc	15
2.-3.	Sociologické teorie	8
2.-3.	Sociální politika a sociální práce	8
4.	Typy společností	6
5.-8.	Stratifikace a třídní struktura společnosti	4
5.-8.	Rodina, manželství a osobní život	4
5.-8.	Práce a ekonomický život	4
5.-8.	Antropologie	4
9.-10.	Transformace	3
9.-10.	Ekologie	3

Druhým nejvíce zastoupeným tématem byly *sociologické teorie*, kterým se věnuje osm publikací (tedy 10 %). Do této kategorie spadají jak díla světových sociologů, tak i výkladové publikace představující jednotlivé sociologické směry (např. R. K. Merton: *Studie ze sociologické teorie*). Ve stejném počtu publikací je zpracováváno téma *sociální politiky a sociální práce*. Podoba sociálního státu doznala zcela zásadních změn, což se projevilo i v knižní produkci: publikace přibližují různé přístupy k sociálnímu státu, pojednávají o reformě sociální politiky či metodách sociální práce (např. M. Potůček: *Křižovatky české sociální reformy*).

Celkem šest publikací (tedy necelých 8 %) je věnováno tématu *typy společností*, kde naprosto jasně převažuje problematika moderní a postmoderní společnosti, diskuse o povaze doby, v níž žijeme, vztahu modernity a postmodernity, života ve velkoměstě atd. (např. A. Giddens: *Důsledky modernity*). Dohromady tato čtyři témata tvoří více než polovinu z celkové produkce nakladatelství SLON.

Častěji se opakuje ještě tato témata: stratifikace a třídní struktura společnosti, rodina, manželství a osobní život, práce a ekonomický život, antropologie (po čtyřech publikacích), transformace a ekologie (po třech publikacích). Dále uvedeným tématům je věnována jedna či dvě publikace: demografie, ČR a mezinárodní organizace, pohlaví a sexualita, globální změny, konformita a deviace, kultura a společnost, masová média, moderní organizace a byrokracie, revoluce a sociální hnutí, národ a nacionalismus, sociologie práva, sociologie těla, sociologie vědění, sociologie venkova, sociologické osobnosti.

Naopak mezi „Giddensova“ témata, která se v produkci nakladatelství SLON ve sledovaném období neobjevila, patří: etnicita a rasa, metody sociologického výzkumu, náboženství, sociální interakce v běžném životě, urbanismus a vzdělání. Nelze však říci, že by se jednalo o témata okrajová či méně zajímavá. Jakkoli se nakladatelství snaží pokrýt co nejširší tematické spektrum, zůstává v popředí zájem o aktuální procesy, události a fenomény.

4.2 Autorská struktura publikací Sociologického nakladatelství (SLON)

Na produkci nakladatelství SLON se v letech 1991 až 2000 podílelo celkem 74 autorů,¹⁸ z toho 23 bylo autorů zahraničních (plus čtyři slovenští autoři, jejichž publikace vyšly až po rozdělení Československa). V necelé čtvrtině případů byly autorkami ženy.

V důsledku relativně malého počtu publikací nelze jednoduše stanovit žebříček nejčastěji publikujících autorů.¹⁹ Přes osmdesát procent českých autorů (z celkového počtu 47) přispělo k produkci nakladatelství SLON jedním titulem, pouze jedenáct autorů (B. Blažek, J. Kapr, E. Kohák, J. Kunc, P. Machonin, P. Mareš, O. Matoušek, I. Možný, M. Potůček, J. Přibán a M. Tuček) si připsalo na své konto tituly dva a jednoznačně nejvíce publikoval Jan Keller se šesti tituly.

5. Obsahová a institucionální struktura české sociologie 90. let

Nyní bude následovat pokus o syntézu získaných informací ve snaze určit obsahovou a institucionální strukturu české sociologie v devadesátých letech 20. století, jak se jeví z použitých zdrojů. Z hlediska obsahového i institucionálního se jednotlivá dílčí zjištění překrývají: na předních místech se objevují stejná témata, autoři i pracoviště.

5.1 Obsahová struktura

Z obsahového hlediska výsledky analýzy na jedné straně prokazují, že sociologie je tematicky nesmírně široká, to dokazuje už jen celkový počet tematických kategorií, které musely být k obsahové klasifikaci použity. Zájem sociologů je velice diferencovaný: od klasických témat kultury, tříd, skupin, společnosti jako celku až k velice konkrétním problémům jako je sociologie zemědělství, bydlení či hornictví. Na straně druhé je zcela jasné, že se sociologie věnuje především aktuálním tématům a soudobým problémům ve společnosti.

Ve všech třech analyzovaných zdrojích zcela jasně převažovala témata související bezprostředně nebo nepřímou s převratnými událostmi přelomu osmdesátých a devadesátých let, tedy s pádem komunistického režimu a nástupem demokracie, s rozpadem plánovaného hospodářství a přechodem k tržní ekonomice. Byl nastartován proces transformace, významných společenských, politických i ekonomických změn, budování nových institucí, a také občanské společnosti a demokracie. Nový režim přinesl nové možnosti, nový životní styl, změnu postojů. To vše se projevilo v životě obyčejných lidí, a zároveň se stalo předmětem zájmu sociologů.

Nejčastějším tématem veškeré sociologické produkce bylo téma *Vlády a politická moc*, věnující se změně politického uspořádání, fenoménům demokracie a svobodných voleb. Předmětem zájmu se staly politické strany, instituce či volební preference. K nejvíce zastoupeným kategoriím dále patřila tato témata: *Transformace*, tak jak probíhala nejen u nás, ale v celé střední a východní Evropě; práce analyzují, jak se politická změna projevila ve sféře ekonomické, sociální a v dalších oblastech společenského života; *Stratifikace a třídní struktura společnosti*, tedy analýza uspořádání české společnosti, mobilitních možností atd.; *Práce a ekonomický život*, kde je pozornost soustředěna na fungování tržní ekonomiky a vývoj na trhu práce, zvláště na nový fenomén nezaměstna-

¹⁸⁾ Pokud je titul dílem více autorů, je tato publikace přičítána každému z nich.

¹⁹⁾ Navíc SLON není jediné nakladatelství, které vydává sociologické tituly a záleží tedy částečně i na vztahu konkrétního autora k tomuto nakladatelství.

nosti; *Sociální politika*, kde se práce věnují podobě sociálního státu a potřebě sociální reformy. Jediným tématem, které se výrazněji opakovalo, a přitom není tématem ryze českým, byly *Sociologické teorie*: v rámci této kategorie byly prezentovány jak klasické, tak moderní sociologické teorie, ve snaze představit českým čtenářům světovou sociologii.

Jak již bylo řečeno, objevila se celá řada dalších témat, zájem o ně byl ale mnohem menší. K takovým patřila např. témata náboženství, vzdělání či moderní organizace. Překvapivě málo pozornosti věnovali čeští sociologové vysoce aktuálním tématům vztahu České republiky k mezinárodním organizacím a ekologické krizi. A to v době, kdy diskuse o vstupu ČR do Evropské unie a postojích občanů k začlenění do Evropy, stejně jako o globalizaci, ekologii a stavu naší planety jsou na denním pořádku. Příliš mnoho pozornosti nebylo věnováno ani otázce etnicity a rasy, tedy problému rasismu.

Lze ale konstatovat, že z hlediska obsahového se česká sociologie podobá sociologii světové, všechna témata z Giddensovy *Sociologie* se v české sociologické objevovala, i když třeba méně často.

5.2 Institucionální struktura

Na základě syntézy dílčích zjištění lze určit institucionální strukturu české sociologie devadesátých let, tak jak se jeví z analyzovaných zdrojů.

5.2.1 Autorská struktura

Je třeba říci, že na české sociologické tvorbě se svými příspěvky podílelo velmi mnoho autorů. A nelze opomíjet jejich přínos pro českou sociologii (byť třeba i jen jednou statí v *Sociologickém časopisu*). Lze také konstatovat, že sociologie je spíše mužská záležitost, z celkového počtu píšících autorů ženy netvořily ani jednu čtvrtinu (mezi autory s větším počtem příspěvků se jejich podíl ještě výrazněji snižuje).

Nejlépe snad českou sociologii reprezentují ti autoři, kteří mají na její produkci největší podíl. Lze jednoduše vysledovat, že mnohá jména se opakují vícekrát: necelá polovina autorů publikací vydaných nakladatelstvím SLON a více než polovina řešitelů grantů publikovala zároveň ve sledovaném období v *Sociologickém časopisu* nebo *Czech Sociological Review*. Tabulka 8 představuje osm českých sociologů, kteří v devadesátých letech publikovali jak v *Sociologickém časopisu* a *Czech Sociological Review*, tak v rámci nakladatelství SLON a zároveň realizovali nějaký grantový projekt s finančním přispěním GA ČR.

Tabulka 8. Autoři, kteří publikovali jak statí v *Sociologickém časopisu* a *Czech Sociological Review*, tak i monografie v nakladatelství SLON a zároveň realizovali grantový projekt u GA ČR (1990-2000)

Autor	Stati	Monografie	Projekty	Celkem
Machonin Pavel	16	2	2	20
Matějů Petr	17	1	2	20
Keller Jan	7	6	2	15
Mareš Petr	9	2	2	13
Tuček Milan	10	2	1	13
Brokl Lubomír	6	1	2	9
Možný Ivo	4	2	1	7
Potůček Martin	2	2	1	5

Tabulka 8 tedy představuje „nejvšestrannější“ české sociology, jejichž jména se objevila ve všech třech analyzovaných oblastech sociologické produkce. Je ale třeba zmínit i další české sociology, kteří se svou prací velmi významně podíleli na české (a československé) sociologii devadesátých let. Tabulka 9 představuje právě tyto autory.²⁰

Tabulka 9. Autoři, kteří významně přispěli k české sociologické produkci publikováním statí v *Sociologickém časopisu* nebo *Czech Sociological Review* a zároveň monografií u nakladatelství SLON nebo realizací grantového projektu GA ČR (1990-2000)

Autor	Stati	Monografie	Projekty	Celkem
Večerník Jiří	17	-	1	18
Rabušic Ladislav	14	-	2	16
Musil Jiří	12	1	-	13
Petrusek Miloslav	8	1	-	9
Vlachová Klára	8	1	-	9
Čermáková Marie	5	-	2	7
Sirovátka Tomáš	5	-	2	7
Illner Michal	5	-	1	6
Kabele Jiří	5	-	1	6
Kostecký Tomáš	5	-	1	6
Novák Miroslav	5	1	-	6
Řehák Jan	5	-	1	6
Vajdová Zdenka	5	-	1	6
Vláčil Jan	4	-	2	6

Česká sociologie devadesátých let se ale zdaleka nevyčerpává seznamem těchto autorů. Na sociologické produkci se podílejí celé výzkumné týmy, které mnohdy zůstávají anonymní. Jejich zásluhy přitom nelze opomíjet.

5.2.2 Struktura pracovišť

Zde syntéza vychází pouze ze dvou oblastí: z pracovišť, jejichž zaměstnanci publikovali své články v některém z analyzovaných sociologických periodik, a z pracovišť řešitelů grantových projektů u GA ČR. Závěr je naprosto jednoznačný: Jako hlavní instituce české (a československé) sociologie devadesátých let se na základě zjištěných údajů jeví tři pracoviště: Sociologický ústav AV ČR (dříve ČSAV), Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze a Fakulta sociálních studií (spolu s Filozofickou fakultou) Masarykovy univerzity v Brně. Samozřejmě to nejsou instituce zdaleka jediné, oproti ostatním pracovištím je ale jejich podíl na sociologické produkci výrazně vyšší.

Seznam všech pracovišť, která přispěla třeba i jen jednou, je velmi obsáhlý a diferencovaný. Vedle jasně „sociologických“ institucí, jako je Středisko empirických výzkumů STEM či Český statistický úřad, se objevují i pracoviště „nesociologická“, např. Komerční banka, Psychiatrické centrum Praha či Krajský soud Ostrava. To je snad možné považovat za důkaz toho, že sociologie, definovaná jako věda o společnosti, o sociálním životě (Giddens, 1999), spojující v sobě veškeré oblasti společenského života, je tak

²⁰⁾ Nelze stanovit *ad hoc* hranici, kolik příspěvků znamená už „významný“ podíl na české sociologické produkci. Uvedeni jsou tedy ti autoři, kteří mají šest a více příspěvků, tedy více než poslední autor, jehož jméno se opakovalo ve všech třech oblastech sociologické produkce.

v České republice opravdu vnímána. Dochází zde k prolínání poznatků různých společenských věd, do sociologické práce jsou vtahováni i odborníci na jiné vědní obory. Příkladem mohou být jednotlivá čísla *Sociologického časopisu* věnovaná konkrétně např. kriminalitě a deviaci či sociální politice.

6. Závěr

Na základě analýzy tří oblastí české sociologické produkce je možné vyslovit závěry o obsahové a institucionální struktuře české (resp. československé) sociologie devadesátých let.

Po obsahové stránce se potvrdilo, že záběr sociologie je nesmírně široký: sociologové se věnují velkému počtu rozličných témat, i když mnohdy v omezené míře. Nejvíce se zájem soustředí pochopitelně na sociologické aspekty vývoje naší společnosti, nejčastěji se opakují témata související s vývojem po roce 1989: vlády a politická moc, transformace, stratifikace a třídní struktura společnosti, práce a ekonomický život, sociální politika a sociologické teorie.

Jako autory nejvýrazněji reprezentující českou sociologii devadesátých let lze uvést tyto: Jan Keller, Pavel Machonin, Petr Mareš, Petr Matějů, Jiří Musil, Ladislav Rabušic, Milan Tuček a Jiří Večerník. Nelze ale opomíjet nesporný přínos mnoha dalších autorů, kteří publikují své práce v jiných časopisech nebo nakladatelstvích.

Za hlavní instituce české sociologie je možné považovat Sociologický ústav AV ČR (ČSAV), Fakultu sociálních věd Univerzity Karlovy a Fakultu sociálních studií Masarykovy univerzity. Kromě nich v mnohem menší míře přispívá k sociologické práci celá řada dalších fakult, institutů, agentur a jiných pracovišť.

LENKA VOHRALÍKOVÁ je bakalářskou studentkou oboru sociologie na FSS MU v Brně.

Literatura

Czech Sociological Review. 1992-2000. Sociologický ústav AV ČR.

Giddens, A. 1999. *Sociologie*. Praha: Argo.

Sociologický časopis. 1990-2000. Sociologický ústav AV ČR.

Další použité zdroje

internetové zdroje:

<http://slon.icom.cz>

<http://www.gacr.cz>

jiné zdroje:

Adamcová, V., Z. Hamplová, G. Hlaváčová, L. Vohralíková 2001. „Co bychom věděli o české sociologii, kdybychom četli pouze *Sociologický časopis*“ (nepublikováno). Brno: FSS MU.

Přehled ukončených projektů z prvního kola grantové soutěže. Projekty řešené v letech 1993-1995. 1998. Praha: Grantová agentura ČR.

Přehled ukončených projektů z druhého kola grantové soutěže. Projekty řešené v letech 1994-1996. 1998. Praha: Grantová agentura ČR.

Přehled ukončených projektů z třetího kola grantové soutěže. Projekty řešené v letech 1995-1997. 1999. Praha: Grantová agentura ČR.

SOUDOBÉ DĚJINY

4/2001

Obsah

Stanislav Kokoška: Krize nacistické okupační politiky v Protektorátu Čechy a Morava v roce 1944 a pokusy o její překonání

Vít Smetana: Británie a československé zlato. „Case study“ britského appeasementu?

Hana Velecká: Britská pomoc uprchlíkům z Československa od okupace do vypuknutí války v roce 1939

Dalibor Stádník: Mezi odbojem a kolaborací. *Případ Arno Haise*

Zlatica Zudová-Lešková: Československý výsadok Courier 5

Materiály

Francis Dostál Raška: Uprchlícké tábory v Čechách a na Moravě po mnichovském diktátu

Recenze

O Slovenskom národnom povstaní na konci 20. storočia (Zlatica Zudová-Lešková)

Mannovy reflexe poválečného Německa (Jiří Pešek)

„Motivem pro vyhnání byl Mnichov...“ (Jiří Pešek)

Sociální dějiny německy psané literatury (Petr Šafařík)

Dlouhá cesta Německa na Západ (Blahoslav Hruška)

Zpověď bývalého revolucionáře (Šárka Daňková)

Německé výzkumy o historii NDR v posledních pěti letech (1997-2001) (Lucie Pánková)

Vyjádření Ivo Bocka k recenzi na sborník „Recht und Kultur in Ostmitteleuropa“

Dokumenty

Jan B. Uhlíř: Sokolská odbojová organizace Jindra. *Závěrečná zpráva gestapa*

Kronika

Vilém Prečan: Druhý život minulosti

Michal Kopeček: Paměť komunismu v České republice. *Zpráva ze sympozia*

Anotace

Bibliografie k soudobým dějinám

Vybrané zahraniční monografie, sborníky a články ze sborníků vydané v letech 1998-2001

Jednou za čtvrt roku vydává a objednávky přijímá Ústav pro soudobé dějiny
A V ČR, Vlašská 9, 118 40 Praha 1, tel. (02) 5753 3036, 5753 1122, fax (02) 5753 1121,
e-mail sodejiny@usd.cas.cz